

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО ЗАСОБАМИ СИМВОЛІЧНОЇ МІМІКРІЇ.
МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯPSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF WAR PRISONERS BEHAVIOUR
REGULATION BY MEANS OF SYMBOLIC MIMICRY RESEARCH METHODS

У статті розглядаються психологічні механізми регуляції поведінки військовополоненого засобами символічної мімікрії. Підвалини нашого дослідження склали багаторічний досвід українських вояків та новітні досягнення вітчизняної психологічної науки. Масив опрацьованого матеріалу надав можливість сформувати уяву постать полоненого (нашого сучасника) що пройшов ворожий полон не запламувавши власну гідність (не співпрацював з ворогом та не брав участі у знущаннях над побратимами). Нами опрацьовано широкий спектр інформаційних матеріалів, як щодо військових так і цивільних осіб, що перенесли ворожий полон. Нами було виокремлено ряд важливих складових символічної мімікрії полоненого, а саме: вміння бути уважним та чутливим до змін оточуючого середовища, розрізняючи в предметах і явищах малопомітні, але суттєві для їх розуміння ознаки, властивості і зв'язки; вміння розпізнавати та декодувати мімічні експресії співрозмовника, вірно тлумачити такі прояви та бездоганно їх відтворювати; вміння розуміти і прогнозувати поведінку людей у складних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри людини зважаючи на невербальні та вербальні сигнали; вміння раціонально поводитись у конфліктних ситуаціях; вміння приховувати власні думки та наміри щоб уникнути виокремлення себе з спільноти з однорідними поглядами. На основі зазначеної інформації підібрано батарею валідних методик, кожна з яких має виявити наявність та силу вираження відповідних рис та характерних особливостей поведінки особистості у полоні. Разом з тим, слід зазначити, що відібраний перелік методик нашого дослідження не є виключним. Він може бути уточнюваним протягом дослідження, зважаючи на отримані результати та кореляційний зв'язок між ними.

Ключові слова: полон, постать полоненого, символічна мімікрія, регуляція пове-

дінки, агресія, соціальний інтелект, раціональне мислення, інтуїтивне передбачення. The article considers the psychological mechanisms of regulating the behavior of a prisoner of war by means of symbolic mimicry. The foundations of our study were many years of experience of Ukrainian soldiers and the latest achievements of domestic psychological science. The array of processed material allowed the author to form an imaginary figure of a modern prisoner who had passed through enemy captivity without tarnishing his own dignity (did not cooperate with the enemy and did not participate in bullying his brothers).

We processed the full range of information materials, both on military and civilian prisoners of war. Based on this information, a battery of valid methods was selected, each of which should reveal the presence and strength of expression of certain traits and characteristics of the behavior of the individual in captivity. We have identified a number of important components of the symbolic mimicry of the prisoner, namely: the ability to be attentive and sensitive to changes in the environment, distinguishing in objects and phenomena inconspicuous, but essential for their understanding of signs, properties and connections; the ability to recognize and decode the facial expressions of the interlocutor, to correctly interpret such manifestations and to reproduce them perfectly; the ability to understand and predict the behavior of people in difficult life situations, to recognize human intentions in light of nonverbal and verbal signals; ability to behave rationally in conflict situations; the ability to hide one's own thoughts and intentions to avoid separating oneself from a community with homogeneous views. However, it should be noted that the selected list of methods of our study is not exclusive. It can be refined throughout the study based on the results obtained and the correlation between them.

Key words: captivity, the figure of a prisoner, symbolic mimicry, regulation of behavior, aggression, social intelligence, rational thinking, intuitive prediction.

УДК 159.9:341.341
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.10>

Апальков В.В.

полковник,
ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національний університет оборони
України імені Івана Черняхівського

«На ворожій території навіть павутиння
може діяти проти вас»

Автор

Не полишають своєї актуальності вітчизняні дослідження пов'язані з психологією діяльності в особливих умовах. Сповненою новим сенсом в українському суспільстві постає образ сучасного військовослужбовця,

що ціною власного життя та здоров'я боронить мир у власній державі. Завдання психологічної підготовки військовослужбовців до функціонування в особливих умовах набуває значної ваги з огляду на потенційну небезпеку попасти в полон, бути скаліченим або вбитим. Події полону носять екстремальний характер, виходять за межі звичних переживань людини й викликають інтенсивний страх (жах) за своє

життя породжуючи почуття безпорадності.

Військовослужбовці що діють в умовах з ризиком для життя зазначають, що в періоди небезпек вони суб'єктивно відчують викривлення (сповільнення) часу [4, 137;9;13]. Секунди та хвилини сприймаються як плин нескінченності, а у поєднанні з переживаннями страху, злості та фізичної втоми виникає ще й відчуття байдужості [4; 9; 14]. Разом з тим, навіть в такому стані військовослужбовець здатен приймати рішення. Рішення, що спадають на думку в критичній ситуації жодним чином не приходять у звичній (повсякденній) ситуації і на перший погляд здаються ірраціональними. Подальший аналіз виявив їх вирішальну роль, адже вони рятували військовослужбовцю життя, або допомагали уникнути чи вижити у полоні. Ворог (не очікував) не сприймав за ймовірні саму можливість таких дій з боку військовослужбовця, що давало змогу останньому убезпечити себе. В такий спосіб військовослужбовець закладав в свої дії певний наперед очікуваний результат з боку ворога, тобто керував його поведінкою.

Багато науковців вслід за О. Хміляром стверджують що регулювання поведінкою людини – складний процес що залежить від багатьох факторів, деякі з них неусвідомлювані об'єктом керування. Дію людини регулюють наступні самостійні регулятори: символ, думка, образ, почуття, почування та предмет [10, с. 168]. Дослідження регуляції поведінки військовополоненого засобами символічної мімікрії проводиться нами за допомогою блоку нижчезазначених валідних методик. Попередньо опрацьовано масив специфічного відео та аудіо контенту, автобіографічних розповідей, проведено десятки бесід з колишніми полоненими (військовими та цивільними), у тому числі нашими сучасниками (І. Козловський, С. Асеев, М. Чуйкова, О. Сугерей, І. Куліш), що з гідністю пережили полон. Ми також спираємось на наукові здобутки таких провідних фахівців як: О. Хміляр, Ю. Ширококов, О. Сафін, Ю. Побідаш та ін. Нового змістовного поштовху набула наша робота (в період з 24.02. по 14.05.2022) під час роботи в складі групи реінтеграційних та постізоляційних заходів з особами, що перебували у примусовій ізоляції (полоні).

Опрацювання всього масиву інформації надало нам можливість виокремити певні риси та характерні особливості поведінки людини у полоні що уможливило їх виживання в агресивному оточенні ворожого полону. Аналіз зазначеної інформації надав нам змогу змалювати уявну *постать полоненого*, що пройшов полон.

Виокремивши ряд важливих складових символічної мімікрії полоненого ми вважаємо, що він має: 1) бути уважним та чутливим до значущих для нього змін оточуючого

середовища, розрізняючи в предметах і явищах малопомітні, але суттєві для їх розуміння ознаки, властивості і зв'язки; 2) вміти швидко запам'ятовувати візуальну і слухову інформацію з можливістю її подальшого уявного відтворення та аналізу; 3) вміти точно сприймати внутрішній світ іншої людини у всіх її почуваннях, емоційних та смислових відтінках (побратима чи охоронця) та створювати за власним задумом такі почування у іншої сторони; 4) вміти проявляти до оточуючих чуйність та співчуття, готовність допомогти задля подальшого формування конструктивних міжособистісних відносин; 5) вміти розпізнавати та декодувати мімічні експресії співрозмовника, вірно тлумачити такі прояви та бездоганно їх відтворювати; 6) вміти розуміти і прогнозувати поведінку людей у складних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри, почуття людини зважаючи на невербальні та вербальні сигнали; 7) вміти раціонально поводитись у конфліктних ситуаціях; 8) вміти спрямовувати власну агресію в конструктивне русло, як то виявлення власної агресії в соціально допустимій формі із передбачуваним соціально допустимим результатом; 9) вміти приховувати власні думки та наміри щоб уникнути виокремлення себе з спільноти з однорідними поглядами; 10) мати здатність до рефлексії, щоб регулярно з'ясовувати, чого “Я-реальному” не вистачає аби досягнути стану “Я-ідеальне”; 11) мати врівноважену функцію основних нервових процесів; 12) мати достатній рівень опірності деструктивним чинникам полону, що впливають (пригнічують) на мисленеві та поведінкові функції особистості полоненого.

З метою виявлення необхідних рис та ступеню їх вираженості нами застосовано наступну батарею методик, а саме: методика “Діагностики рівня соціального інтелекту” Дж. Гілфорда, методика “Діагностики показників і форм агресії” А. Баса і А. Дарки, методика “Діагностики темпераменту” Я. Стреляу, методика діагностики міжособистісних відносин “Я-Реальне, Я-Ідеальне” Т. Лірі, методика “Аналіз нарративних розповідей”, методика “Пам'ять на образи”, методика “Пам'ять на числа”, методика “Слухова пам'ять”, методика “Портретна галерея”, методика “Шкала темпераментів” Л. Терстоуна, опитувальник “Шкала емоційного відгуку” А. Меграбяна і Н. Епштейна, методика на “РРО”, тест-опитувальник Г. Айзенка “ЕРІ”, опитувальник “Шкала депресії” А. Бека, тест “Життєстійкості” С. Мадді, тест-опитувальник “Сильні риси характеру VIA-IS”, тест на “Креативність”, та авторський Тест “Робочі команди”.

Проведений аналіз ряду досліджень провідних фахівців в галузі психологічної науки надав змогу стверджувати, що за виразом обличчя можна зрозуміти, яку емоцію в даний момент

відчуває людина. На думку науковців прояви мімічних експресій є неконтрольованими з боку особистості, що є важливим елементом з'ясування правдивості співрозмовника (наприклад під час допиту). Це створює її інформативну значущість під час взаємодії. Саме тому методика «Портретна галерея» – відібрана нами як така, що надає змогу виявити справжню внутрішню інтенцію, що є регулятором поведінки людини [3, с. 18; 7; 10; 12]. Військово-полоненому вкрай важливо вміти правильно визначати емоційний стан співрозмовника. Ми схилиємось до думки, що особистість яка вдається до мімікрійної поведінки має вдало розрізнити та декодувати численні мімічні прояви іншої особи, вміти вірно тлумачити такі прояви та бездоганно їх відтворювати в системі власної моделі мімікрійної поведінки.

Агресія – є невід'ємною частиною емоційного фону мімікрійної поведінки полоненого. Методика діагностики агресивних та ворожих реакцій людини А. Баса і А. Дарки надає змогу показати конструктивну функцію агресії. Дослідження агресії проводитиметься через призму конструктивної та деструктивної функції. Конструктивна агресія визначається як вияв агресії в соціально допустимій формі із соціально допустимим результатом. У понятті конструктивної агресії підкреслюється та роль агресивної поведінки, що сприяє самозахисній поведінці та самозбереженню полоненого (мімікрія захисту). Деструктивна функція агресії виявляється через невміння діяти раціонально в конфліктній ситуації. За допомогою методики А. Баса і А. Дарки ми визначаємо ступінь конструктивної агресії яка є запорукою символічної мімікрії полоненого.

Опрацьований теоретичний матеріал дозволив нам висунути припущення що найбільш раціонально поведуться в полоні (насамперед під час конфліктних ситуацій) військовополонені з певними особливостями темпераменту. За допомогою методики «Шкала темпераментів» Л. Терстоуна яка спрямована на дослідження цих особливостей ми з'ясуємо наявність та ступінь їх вираженості, що допомогли полоненому «з честю» пережити полон (примусову ізоляцію).

Опитувальник «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна дає змогу дослідити розвиненість емпатії. Вміти зрозуміти що відчуває інша людина, відчувати її емоційний стан як свій.

Методика Т. Лірі призначена для дослідження уявлень суб'єкта «Я-реальне», «Я-ідеальне»; а також для вивчення взаємин у малих групах. За допомогою даної методики ми визначаємо переважний тип ставлення до людей в самооцінці та взаємооцінці.

Методика на «РРО» – дає змогу визначити точність реагування на подразники та в подаль-

шому зробити висновок про врівноваженість основних нервових процесів полоненого.

З метою дослідження особливостей нервової системи колишніх полонених, що вдало перенесли умови полону, нами застосовується методика «Діагностики темпераменту» Я. Стреляу, що спрямована на вивчення сили нервових процесів збудження-гальмування і рухливості. Застосування зазначеної методики на нашу думку є доцільним, оскільки процеси, що підлягають дослідженню значною мірою впливають на мімікрійну поведінку полоненого.

Багато науковців вслід за О. Хміляром вважають, що в декодуванні мімічних жестів людини особливе значення займає соціальний інтелект [10]. Виходячи з цього твердження нами обрано методику «Діагностики рівня соціального інтелекту» Дж. Гілфорда. Використання зазначеної методики надає змогу визначити рівень здібностей розуміти і прогнозувати поведінку людей у складних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри, почуття та емоційні стани людини зважаючи на невербальні та вербальні сигнали. Вважається що такий полонений здатен спрогнозувати стратегію поведінки відносно себе, (як зі мною будуть діяти далі: чи будуть бити чи ні, за яких умов це може відбуватись.) Соціальний інтелект полоненого забезпечує розуміння вчинків, дій, мови, а також невербальної поведінки (проксемики, жестів, міміки) людей.

Пам'ять є невід'ємним компонентом усіх видів діяльності військовослужбовця. Здатність військовополоненого до запам'ятовування, збереження, відтворення різноманітного досвіду є важливим елементом його вдалого мімікрування. Запам'ятовування – створює основу символічної мімікрії полоненого, через те, що забезпечує накопичення нових знань, вмінь в процесі адаптування до полону. Військовополонений має добре пам'ятати власну легенду, вміти швидко запам'ятовувати звички охоронців, періодичність їх зміни та інші суттєві особливості в місцях утримання. З огляду на фундаментальну важливість пам'яті в процесі символічної мімікрії та специфіку сучасного полону нами обрано ряд методик на пам'ять. Методика «Образна пам'ять» – для вдалого декодування обличчя та уявного відтворення у свідомості для подальшого розумового аналізу. Методика «Слухова пам'ять» – для запам'ятовування важливої інформації пред'явленої в звуковій формі (характерні звуки роботи військової техніки, прізвищ як товаришів по полону так і охоронців). Методика «Числова пам'ять» – на дати народження, числових значень розпорядку дня як полонених так і охорони.

З метою дослідження інших важливих складових рис особистості полоненого що впли-

вають на його адаптивну поведінку нами відібрано тест-опитувальник Г. Айзенка "EPi". Він призначений для діагностування екстра-інтроверсії та нейротизму як базисних особистісних вимірів полоненого.

Для визначення рівня депресії полоненого та її впливу (пригнічення) на мисленеві та поведінкові функції нами використовується опитувальник "Шкала депресії" А. Бека. Вона надає змогу кількісно оцінити інтенсивність депресії військовополоненого.

Методика VIA-IS є ефективною під час дослідження символічної мімікрії полоненого оскільки за шкалами дослідження вміщає в собі опитувальник щодо корисних якостей особистості полоненого, а саме: ефективність роботи з новою інформацією, подолання перешкод, чуйність до оточуючих, співчуття, готовність допомогти, формування конструктивних міжособистісних відносин, вимірює якості, що сприяють реалізації сенсів поведінки особистості.

Результати теоретичного дослідження що викладені в першому розділі підтверджують висунуту нами тезу, щодо наявності розвинутої емпатійної складової особистості військовополоненого [2; 3; 13; 14]. За допомогою емпатії полонений не тільки точно сприймає внутрішній світ іншої людини у всіх її емоційних та смислових відтінках (побратима чи охоронця) але й створює почування у іншій стороні. Створення (конструювання) таких почувань відбувається за задумом самого полоненого. Полонений раціоналізує власну поведінку і таким чином закладає наперед очікуваний (корисний для себе) емоційний відгук. В подальшому такий відгук реалізується у відповідному вчинку.

Нами обрано аналіз нарративних розповідей, як одну з методик дослідження, оскільки в психологічній практиці особистий нарратив військовополоненого розглядається, як засіб організації його досвіду з відображенням емоційного стану. Вивчення нарративних розповідей військовополонених змушує нас пережити трагедію спільно з автором [4; 5; 9; 11]. Аналізуючи нарративні розповіді звільнених осіб ми спостерігали, що події свого життя людина репрезентує за допомогою автобіографічного нарративу, і в ньому ці події пов'язуються у часову послідовність за допомогою того або іншого сюжету. Важливою характеристикою нарративу є те, що він організує, структурує та артикулює життєвий досвід військовополоненого. Нарративна розповідь має силу історичного матеріалу оскільки містить такі деталі, які не містяться в жодних історичних джерелах.

Адаптивна поведінка військовослужбовця що перебуває в полоні формується під впливом вимог оточуючого середовища. Таким чином, пристосування особистості відбувається у від-

повідь на подразники, що надходять із зовнішнього середовища та сигналізують про зміни, які є чутливими для особистості. Військовополонений має бути уважний та чутливий до таких значущих для нього змін та неодмінно розрізнити в предметах і явищах малопомітні, але суттєві для їх розуміння ознаки, властивості і зв'язки. Зазначене є ознакою спостережливості, як важливої риси його особистості. Зважаючи на вищевикладене та керуючись логікою нашого дослідження була відібрана методика "Дослідження спостережливості", що призначена для встановлення рівня розвитку спостережливості військовополоненого.

За допомогою тесту "Життестійкості" С. Мадді нами здійснюється оцінка здатності і готовності військовополоненого активно і гнучко діяти в ситуації стресу і невизначеності, а також ступеню його уразливості до переживань стресу і депресивності. Тест С. Мадді характеризує міру здатності особистості полоненого витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість не припиняючи діяльності.

Тест на "Креативність" надає змогу виділити частку осіб, які мають нестандартне мислення та схильні до творчого підходу у вирішенні проблем що перед ними постають.

Тест "Робочі команди" є творчим надбанням автора статті та має в своїй основі вагоме підґрунття засноване на свідченнях колишніх полонених від часів першої Світової війни, що не втратив своєї актуальності до тепер. Він надає змогу виокремити осіб, що схильні до раціонального мислення а також інтуїтивного передбачення, що є складовою символічної мімікрії військовополоненого.

В якості **висновку** зазначимо, що вищевикладений перелік методик нашого дослідження не є виключним. Він може бути уточнюваним протягом дослідження, зважаючи на отримані результати, кореляційний зв'язок між ними та у відповідь на конструктивну рефлексію провідних фахівців із спеціалізацією "Психологія діяльності в особливих умовах".

Підтвердження ефективності керування поведінкою військовополонених засобами символічної мімікрії суттєво вплине на сучасні погляди у підготовці персоналу Збройних Сил України до виконання завдань пов'язаних з ризиком для життя або потрапляння в полон. Вітчизняній психологічній науці відомо, що перебування в полоні є глибокою психологічною кризою особистості і психологічні наслідки (сумніви, відчуття провини, злість на себе і оточення, відчуття несправедливості, відчуття власного безсилля) можуть супроводжувати людину усе її життя. Таким чином, результати дослідження стануть своєрідною інвестицією у фізичне та психічне здоров'я українських воїнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонов А. Знак. Значення. Смысл. Психологічне дослідження. Київ. «Знання» УРСР, 1984. 48 с.
2. Апальков В. Психологія поведінки військовослужбовця в умовах полону. Вісник НУОУ ім.Івана Черняхівського. Київ, № 2(55)/2020. С. 14-23.
3. Апальков В. Психологічні механізми регуляції поведінки військовополонених засобами символічної мімікрії. II Міжнародна міждисциплінарна Асамблея "Пост-травматичний стресовий розлад: війна, криза, пандемія". Київ, 2020. С. 15-29.
4. Асеев С. «Світлий шлях» Історія одного концтабору». Львів. Коротка проза. «Старого Лева», 2020. 448 с.
5. Зарецька Н. Не ресурс, а актив: звільнені з полону знають те, чого не знають інші. URL: <https://novynarnia.com/2020/01/28/ne-resurs-a-aktiv-zvilneni-z-polonu-znayut-te-chogo-ne-znayut-inshi/> (дата звернення: 16.02.2022)
6. Комар З. Психологічна стійкість воїна. Підручник для військових психологів. Вид-во «Core Integra», 2017. 184 с.
7. Піз А. Мова рухів тіла. Київ. Видавнича група КМ-БУКС, 2016. 417 с.
8. Побідаш А. Психологічні особливості основних фаз піратського полону. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України., 2012. 12 с.
9. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків. «Глобус», 2018. 159 с.
10. Хміляр О. Психологія символічної регуляції дій і вчинків особистості: Монографія. Київ. ТОВ "Контекст Україна", 2016. 380 с.
11. Широбоков Ю. Теоретичні та прикладні аспекти психології військового полону. Харків. Монографія. ТОВ «В СПРАВИ», 2020. 476 с.
12. Экман П. Узнай лжеца по выражению лица. Санкт-Петербург. Питер, 2011. 272 с.
13. Vitalii Apalkov. Black hole of captivity in the Universe of war. Scientific journal of Polonia university periodyk naukowy akademii polonijnej. 44(2021) nr.1 Czestostochowa 2021. p. 9-16.
14. Vitalii Apalkov. The Army Behind Barbed Wire. Psychological Aspects of Behavior in Captivity. Scientific journal of Polonia university periodyk naukowy akademii polonijnej. 42(2020) nr. 5 Czestostochowa 2020. p. 134-141.